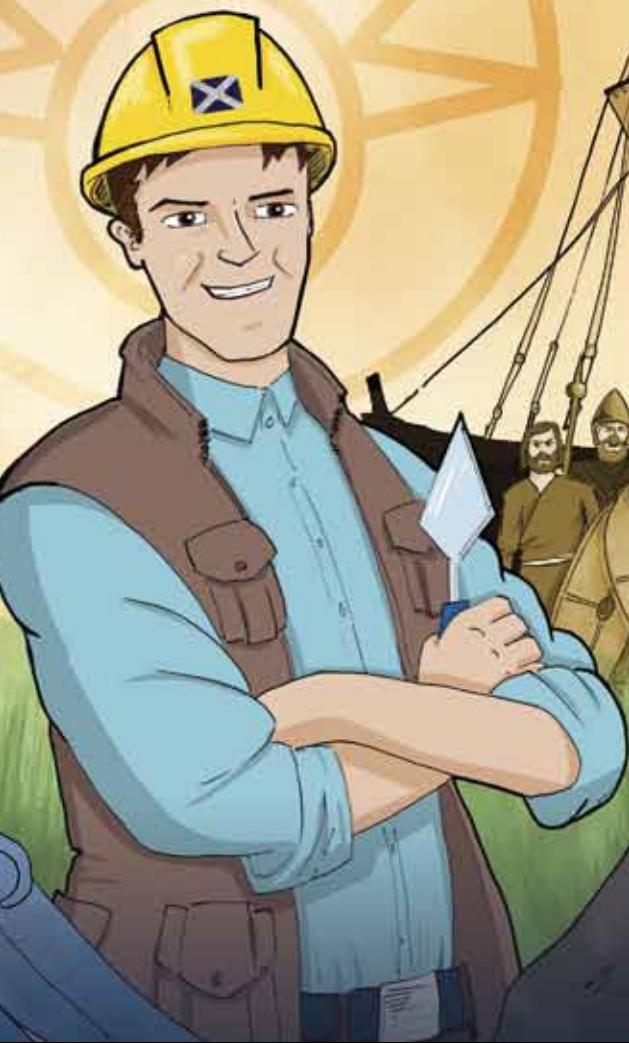

AG INNSE SGEULACHD NA H-ALBA

*FRÈAM RANNSACHAIDH
ARCEÒLASACH NA H-ALBA*

A BHEIL THU DEN BHEACHD GUN AITHNE DHUT SGEULACHD NA H-ALBA?

Scarf

CLÀR-INNSE

RO-RÀDH

ATLANTAS A' CHUAIN A TUATH

Ciamar a thug atharrachadh gnàth-shìde buaidh air saoghal ar sinnsear?

SPAOILEADAIN FRANKENSTEIN

Ciamar a tha an dòigh sa bheilear a' làimhseachadh nam marbh air atharrachadh tro thìm?

BAILE NAM FEUSGAN AGUS DIOMHAIREACHDAN MHITHRAIS

Ciamar a tha sinn a' faighinn tuigse air creideamhan àrsaidh bho na nithean a dh'fhàg iad nan dèidh?

FA CHOMHAIR TÌM A DH'HALBH

Dè as urrainn dha teicneòlasan ùra fhoillseachadh mu eachdraidh na h-Alba?

AN NI ÌON-MHIANNAICHTE NIALLACH SIN

Dè as urrainn dha stuth innse dhuinn mun phobull a chruthaich e?

AN T-ARM TARTAIN AIR CHUAIRT

Dè an dleastanas a bh' aig Alba san t-saoghal agus ciamar a tha e air atharrachadh tro thìm?

TÌR NAM MILLEAN SGÈULACHD

Ciamar a tha rannsachadh ag atharrachadh ar tuigse mun àm a dh'halbh?

FREAM RANNSACHAIDH ARGEÒLASACH NA H-ALBA

1

4

6

10

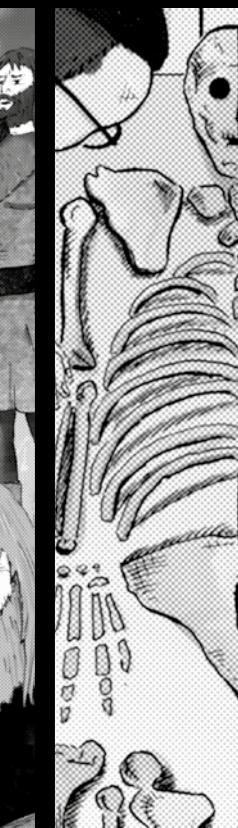
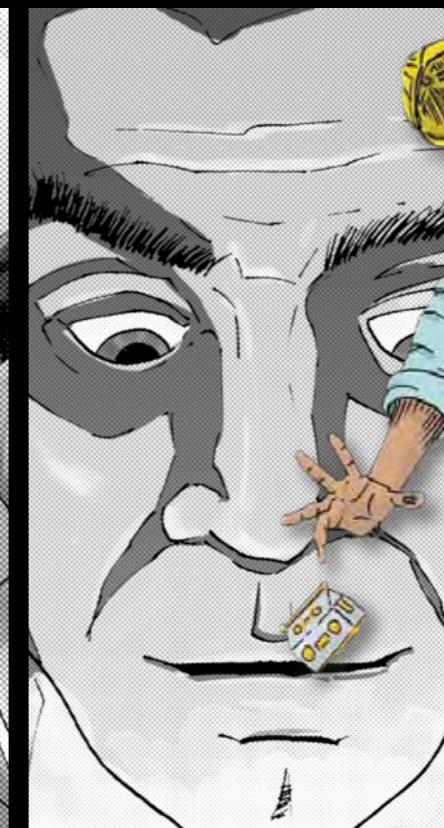
12

14

18

22

24

RO-RÀDH

A BHEIL THU DEN BHEACHD GUN AITHNE A DHUT SGÈULACHD NA H-ALBA?

O chionn 8,000 bliadhna, an dèidh do sgeilp oirthireach Nirribhidh, rin canar, A' Bhruaich Mhòr, tuiteam, sgrios tonn mara uabhasach costa an ear na h-Alba, agus chuir e àrainneachd ionlan fodha gu bràth fon Chuan a Tuath.

Mu 1600 RC, ann an clachan beag air Uibhist a Deas ann an Innse Gall chaidh buill de chuirp daonna, a bh' air an gleidheadh sa mhòine, a

chur ri chèile a-rithist ann am pàirt de dheas-ghnàth diomhair – cuid den duslach spaileadaichte bu tràithe a fhuairear ann am Breatainn.

San dara linn AC, air an làraich a tha an-diugh na pàirc phoblach ann am Baile nam Feusgan choinnich deisciobail de chreideamh diomhair Ròmanach – a bha uair cho cumanta ri Crìosdaidheachd – ann an teampall fo-thalamh

FREAM RANNSACHAIDH ARGEÒLASACH NA H-ALBA

airson adhradh a dhèanamh aig altair an Dè, Mithras, a bhiodh a' marbhadh thairbh.

Air 6 Giblean 1520, air bruachan sneachda Abhainn Faoighris faisg air baile Uppsala san t-Suain, shabaid is bhàsaich, feachd de shaighdearan Albannach airson Crùn na Danmhairg – chaidh còig linntean seachad mus d' fhuairear an cuirp geàrrte adhlaichte ann am mòr-uaigh fo staran bhaidsagal.

A BHEIL THU CINNTEACH?

AG INNSE SCEULACHD NA H-ALBA

...AN-DIUGH, THAIRIS AIR CRUTHAN-TÌRE NA H-ALBA, THA ARCEÒLAICHEAN FHATHAST A' SIREADH DUALAN DE SCEULACHD NA H-ALBA...

...THA IAD A' CLADHACH UAIMHEAN ANN AN EILEANAN IOMALLACH, A' RUAMHAIR FO THOGALAICHEAN NAR NUADH BHAILTEAN MÒRA, AGUS A' DAIBHEADH ANN AN UISGEACHAN DORCHA AR LOCHAN...

...THA IAD A' FAIGHNEACHD CHEISTEAN, A' BROSNACHADH RANNSACHADH IS ARGAMAIID, AGUS A' CNUASACHADH MU AR N-EACHDRAIDIH LE GACH MÌR ÙR FIANAIS A THIG AM FOLLAIS...

CHAN EIL EACHDRAIDIH NA TÀMH, AGUS MAR SIN THA SCEULACHD NA H-ALBA - AN FHÌOR SCEULACHD - A' SÌOR ATHARRACHADH.

O chionn 14,000 bliadhna, mar a bha eigh-shruthan Linn na Deighe mu dheireadh a' leaghadh, thòisich daoine a' glasad gu tuath airson sealg is rannsachadh. B' iad sin ar ciad sinnsearan — initearan a bha a' glasad le na ràithean tro thir fhiadhaich, agus nach do dh'fhàg nan dèidh ach giè bheag de dh'fhanais.

Ach tha fianais ann, ma sheallas sinn gu cùramach.

Adhlaichte fo ùir is gainmhich, tha sinn air lorg fhaighinn air na h-àiteachan far an tainig na sealgairean àrsaидh sin air tir an toiseach agus far an do ghabh iad còmhnaidh. Tha sinn air lorg fhaighinn air cinn-shaigheadan aillbhinn is barran guthach shleaghan air an cumadh bho chabair fhèidh, air sluic chòcaireachd mìltean bhliadhnaichean a dh'aois is air tiùrr de chnàman bheathaichean. Faodamaid seasamh air an aon thalamh agus coimhead ri taibhsean ar sinnsearan sùil ri sùil.

FAODAMAID TOISEACH A THOIRT DO SCEULACHD NA H-ALBA.

An-diugh, thairis air cruthan-tìre na dùthcha, tha arceòlaichean fhathast a' sireadh nan diofar dhualan a th' anns an aon sgeulachd seo. Tha iad a' cladhach uaimhean ann an eileanan iomallach, a' ruamhair fo thogalaichean nar nuadh bhailtean mòra, agus a' daibheadh ann an uisgeachan dorcha ar lochan. Tha teicneòlas ùr a' cruth-atharrachadh sgrùdadh na h-eachdraidi. Gheibh rèidear a shàhas tron talamh lorg air structairean caillte falaitche ann an grunnad na talmhainn, agus nì sganaidhean leusair modailean 3D de chruthan-tìre agus eadhon ath-chruthaichidh iad aodannan fa leth bho chlaignean daonna.

A-nis, airson a' chiad uair, tha Frèam Rannsachaidh Arceòlasach na h-Alba (ScARF) a' toirt co-eòlas ar n-eòlaichean uile còmhla ann an aon àite.

Ach chan eil an seo ach a' chiad cheum. Tha ScARF cuideachd na chomharra air

rudeigin nas motha buileach. Thairis air mìltean bhliadhnaichean — bhon chiad fhianaisean a th' againn gun latha an-diugh — tha e ag oidhirpeachadh air dealbh a dhèanamh air eachdraidi iomlan na h-Alba.

Thathas ag amas air an fhearrann neo-chìlèraichte mu nach aithne dhuinn, a rannsachadh — na beàrnan ann an co-chuimhne na h-Alba a ionadh gus am faighear tuigse nas fheàrr air mar a bhathar beò o chionn 100, 1,000, is eadhon 10,000 bliadhna. Tha e mu bhith a' faighneachd cheistean, a' brosnachadh rannsachadh is argamaid is a' cnuasachadh mu ar n-eachdraidi le gach mìr ùr fianais a thig am follias.

'S E A TH'ANN ACH MILLEAN SCEULACHD A THA FHATHAST RIN INNSE AGUS 'S E TH'ANN ACH AON SCEULACHD, 'S E TH'ANN ACH SCEULACHD NA H-ALBA.

ATLANTAS A' CHUAIN A TUATH

... B' E MADAINN A BH' ANN – MAR MADAINN SAM BITH EILE – NUAIR A RINN AR SINNSEARAN AN SLIGHE GUN MHUIR AIRSON SEALG IS IASGACH...

... 'S DÒCHA GUM FACÀ IAD E MUS CUALA IAD E. BHA TONN TRITHEAD TROIGH A DH'ÀIRDE IS CEUDAN MHÌLTEAN A DH'FHÀID A' TIGHINN DHAN IONNSAIGH AIG ASTAR UABHASACH...

BHA E RO FHADALACH IAD FHÈIN A SHÀBHALADH

S MAOINICH ORT FHÈIN A' COISEACHD AIR BRUAICHEAN GAINMHICH BÀGH MHONTRÒSA NO AIR AN TRÀIGH GHAINMHICH AIG TALLA BÀLA CHLIÙITEACH OBAR DHEATHAIN. 'S E LATHA GRIANACH SAMHRAIDH A TH' ANN AGUS THA TEAGHLAICHEAN A' CLUICH AIR AN TRÀIGH. 'S DÒCHA GU BHEIL THU AIG OIR AN LÀIN, DO BHRIOGAIS TRUSAICHTE IS TU A' TUMADH ÒRDAG SAN UISGE.

An uairsin, gu h-obann tha an làn a' brùchdadh a-mach aig astar uabhasach. Gu grad tha gach neach air an tràigh air stad. Dìreach mar thu fhèin, tha iad a' sìor choimhead thairis air a' ghainmhich fhlìuch gun Chuan a Tuath a tha dol às an t-sealladh. Tha a' ghaoth ag èirigh, a' sèideadh nad aghaidh bhàrr a' chladaich. 'S dòcha gum faic thu e mus cluinn thu e – loidhne mhòr gheal air fàire. Ach cha toir e fada gus am feum thu èigheach leis cho mòr 's a tha a' bheucadh. Tha tonn de 30 troigh a dh'àirde is ceudan mhìltean de dh'fhàid a' dèanamh ort aig astar uabhasach. Brisidh e air an tràigh is an uair sin bòcaidh e a-staigh gu tir, a' sgrios gach nì ris an coinnich e. Tha e a-nis ro fhadalach airson thu fhèin, no neach sam bith faisg ort, a shàbhalaich.

Tha seo dìreach mar trom-laire. Cha bu chòir a leithid seo tachairt ann an Alba. Ach am faodadh e tachairt? Gu cianail, tha arceòlas ag innse dhuinn gu bheil e dha-rìrbh air tachairt.

O chionn 8,000 bliadhna, b' e druim bheanntan a bh' ann an Alba, a' comharrachadh oir iar-thuath na h-Eòrpa. Gun ear, bha còmhnràd ro-mhòr a' sìneadh a-mach bho Obar Dheathain gun Danmhairg – farsaingeachd thorrach do luchd-seilg is luchd-tionail. Ach bha an pharsaingeachd seo a' sìor dhol à sealladh mean air mhean. Bha irean na mara air a bhith ag èirigh bho dheireadh Linn na Deighe mu dheireadh, agus le gach bliadhna bha dol seachad bha tuilleadh àiteachan seilge gan call fon uisge. Rè üine, 's iongantach mun do dhealaich an glasasd socair seo Breatainn bhon chòrr den mhòr-thir. Ach tha sinn a-nis a' creidsinn nach b' e a-mhàin atharrachadh gnàth-shìde a chuidich le bhith a' cruthachadh an eilein dha bheil sinn a-nis nar pàirt – b' e a bh' ann cuideachd ach lèir-sgrios.

Air fad costa an ear na h-Alba, thathas air loidhnichean tiuga de ghrùid gainmhich a long fillte san talamh fada os cionn ire na mara. Tha Fuidheall ann an Sealtainn, ann am Bàgh Mhontròsa is eadhon 50 mile a-steach san tir ri taobh Linne Fhoirthe. Tha dearbhadh aoise air stuthan phlanntais bhon Fuidheall a' comharrachadh aon àm sònraichte – 6100RC.

Air madainn – mar mhadainn sam bith eile – is ar sinsearan a' dèanamh an slighe gun tràigh a shealg is a dh'iasgach. Agus cha

rob beachd sam bith aca gun robh, ceudan mhìltean air taobh thall a' chuain, druim thomadach de chreig Nirribheach rin canar Storegga – a' ciallachadh 'Oir Mòr' – air tuiteam dhan Chuan Siar.

Rinn an tonn-mara a dh'adhbhraich e an lèir-sgrios nàdarr a bu mhòtha a bha a-riamh ann an ceann a tuath na h-Eòrpa. Chaidh Sealtainn fodha an toiseach mus do bhual am balla uisge costa an ear na h-Alba. Ach b' e an talamh ann am meadhain an leth-eilein bu mhòtha a dh'fhuiling. Nuair a thraogh an tonn cha robh cùisean tuilleadh mar a bha iad roimhe. An àite sin, mar Atlantas ro-eachdraidheil, bha a' chuid mhòr dheth air chall gu bràth fo uisgeachan a' Chuain a Tuath.

Sa cheud bhliadhna mu dheireadh thathas air mìrean iongantach bhon t-saothal bhàthte seo a thoirt gun uachdar. Thathas air ibhri ana-mhòr, Fiachan leòmhainn is cùmhan sròn-adhairceach 'shnàitheach' a long steigte ann an lin iasgairean. Tha mòr-ghathan de chabair fhèidh, spiccan èisg is innealan ailbhinn air a bhith air an long falaithe ann an cnapan mònach bhon ghrunn. A-nise tha arceòlaichean ag ainmeachadh an àite bhon tòinig na nithean sin mar 'Doggerland' – an dèidh Dogger Bank, an roinn ainmeil ann an ro-aithris na sìde.

Thairis air na deicheadan mu dheireadh tha companaidhean a th' air a bhith a' long airson ola is gas air sgrùdadh, tolladh is cladhach roinnean mòra de ghrunn a' Chuain a Tuath gu cùramach. A-nise,

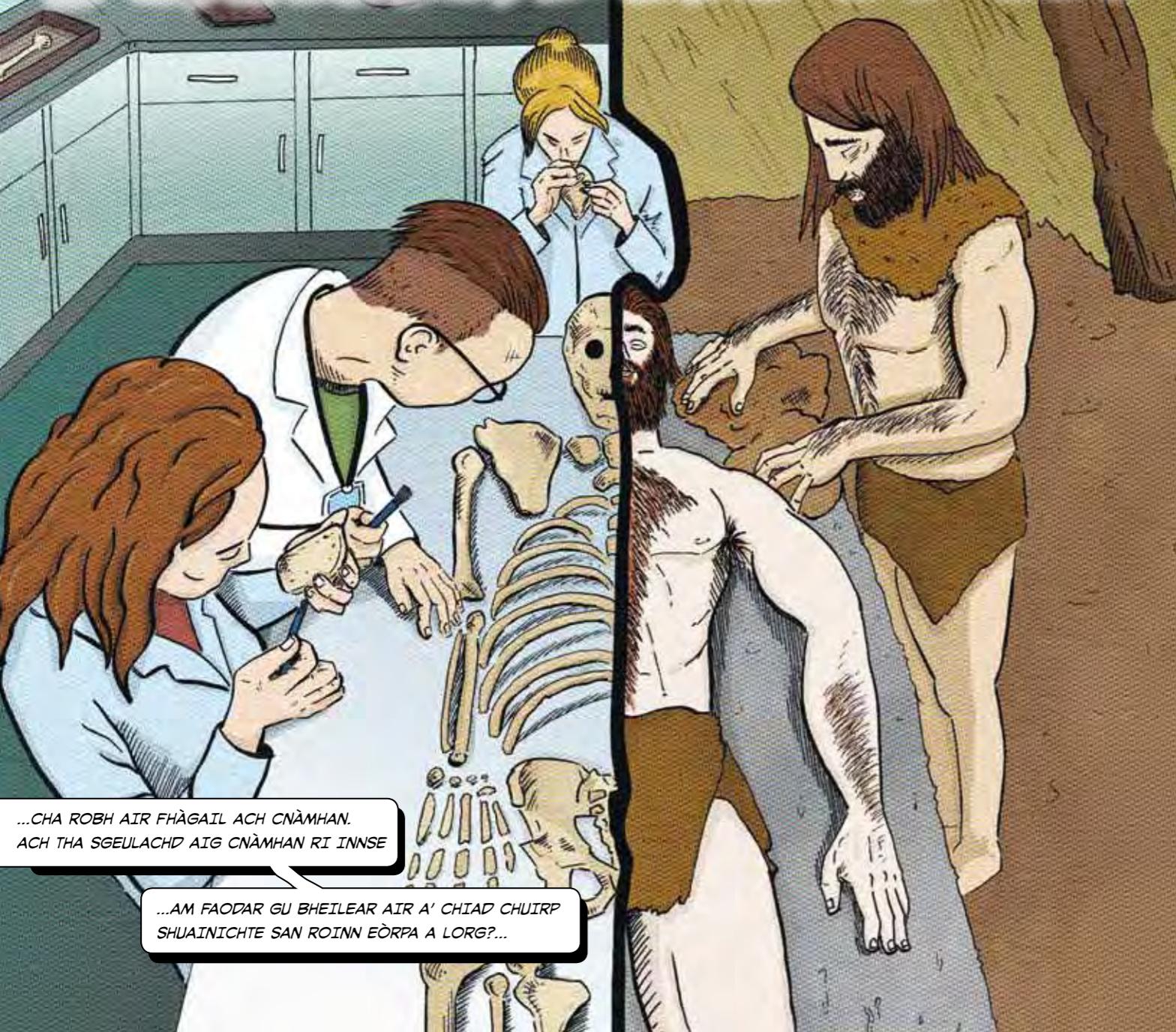
a' cleachdadh an phiosrachaidh seo, tha luchd-saidheans is rannsaichean air a' chiad mhapa 3D de chruth-tìre chailite Doggerland a chur ri chèile. Tha sealadh iongantach de chnuic, ghlinn, aibhnichean, lochan, bhoglaichean is inbhirean air a thiginn am follais. Le bhith a' sgrùdadh nam Fosailean is nan gràinean poilein, tha comes aca air dèanamh a-mach dè na beathaichean a bha a' glasad anns na còmhnràd ìosal sin agus dè na lusan is an luisreach a bha a' fàs ann. Agus is dòcha, an rud as iongantaiche buileach, tha iad air an àireamh sluaigh a bh' ann obrachadh a-mach – a' meas gum faodar gun robh mìltean dhaoine a' fuireach ann an Doggerland nuair a bhual an lèir-sgrios.

Bheir arceòlas mara air ais sinn gun dearbh mhionaid anns an do bhual an tonn-mara, is gheibh e air tuairisgeul a thoirt dhuinn mun bhuaidh a bh' aige nuair a thàinig Alba gu bhith na pàrt de dh'eilean mean air mhean. Ach gheibh e air barrachd na sin a dhèanamh. Innsidh e dhuinn dè a thachair dha ar sinsearan aig àm nuair a dh'atharraich an gnàth-shìde gu tur. Gheibh e air dealbh a dhèanamh air àm nuair a bha irean mara ag èirigh, oirthirean a' dol à sealladh agus pàtranan aimsire a' sìor chaochladh – suidheachadh air am faodar a bhith gu math eòlach san latha an-diugh.

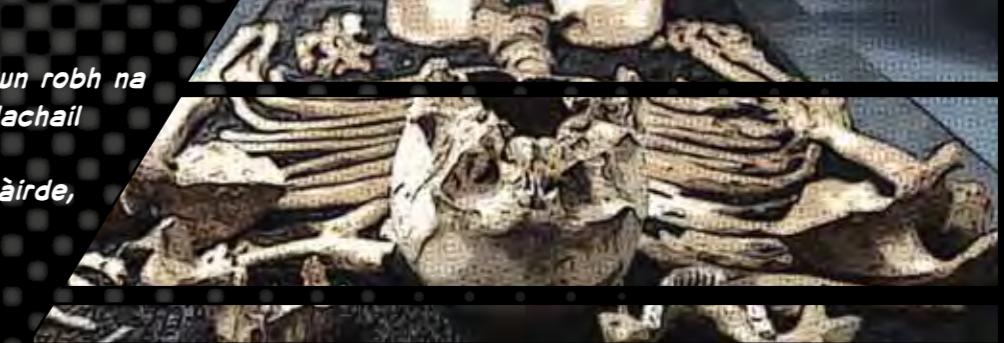
An-diugh, bho Sealtainn is Arcaibh gun taobh an iar is Innse Gall, tha a' mhùir a' sìor ithe mòran de ar cruthan-tìre oirthireach is eileanach. Tha comharan cudromach eachdraidheil a' dol fodha fo na tuinn, agus 's e rèis a th' ann an clàradh is an tuiginn mus tèid iad a-mach à sealladh.

Ach chan ann mu bhith a' coimhead air ais a tha an t-arceòlas seo. Tha saoghal bhàthte leithid Doggerland a' toirt seallaidhean iongantach dhuinn air sluagh caillte is mòr-thubastean àrsaidi, agus tha iad cuideachd a' toirt rabhaidean seachad is Fiosrachadh a dh'faodadh a bhith cudromach dhuinn san àm ri teachd. Ma thachair sin dha ar sinsearan cò as urrainn a ràdh nach faodadh e tachairt dhuinne cuideachd?

SPAOILEADAIN FRANKENSTEIN

...Aig Cladh Hallain 's dòcha gun robh na daoine airson sinnsearan samhlachail a chruthachadh - iomhaighean spioradail air an dèanamh an-àirde, dha-rìribh, le mòran phàirtean den fheadhainn a bh' air bàsachadh...

T HA CNÀIMHICH FIR IS MNATHA AIR AN CÀRADH TAOBH RI TAOBH AIR BÒRD SGRÙDAIDH OBAIR-LAINN.

Ged a tha iad còrr air 3,500 bliadhna a dh'aois tha iad air an gleidheadh ann an deagh staid.

Tha na cuirp air an leudachadh gun làn mheud ach cha b' ann mar seo a fhuaras iad.

Nuir a chaidh an cladhach an toiseach a-mach à talamh gainmhich feurach Cladh Hallain ann an Uibhist a Deas, bha an glèinean air an tarraing suas gum broillich, is an gàirdeanan a' greimeachadh an luirgeanan. Sa bhad, thuig na h-ardeòlaichean gun robh iad air rudeigin fior annasach a lorg. 'S iongantach mura deach na cnàimhnich a shuidheachadh mar seo a dh'aona gnothaich, 's dòcha le bhith air an nasgadh gu dlùth no air an suaineadh le bannan no strapan leathair. Cha robh na h-ardeòlaichean air cuirp suainte mar seo fhaicinn roimhe ann am Breatainn.

Am faodadh e a bhith, bheachdaich iad, gun robh iad air cuid den chiad chuirp shuainichte san Roinn Eòrpa a lorg air eilean iomallach ann an Innse Gall?

Cha robh ach cnàmhain air fhàgail. Ach tha cnàmhain làn sgeulachdan. Le nuadh theicneòlas tha an t-uabhas ann a ghabhas a chur ri chèile bho na mìrean as lugh. Dè dha-rìribh a bh' air tachairt o chionn miltean bhliadhnaichean aig Cladh Hallain? Thigeadh an fhàrrinn gu follais san obair-lann.

Chomharrach dearbhadh rèidio-gualain nan cnàimhneach agus an stuth a thàinig ès na h-uaighean diofar mòr sa bhad. Chaidh an dà chorp adhlaicadh mu 100ORC, ach bha an duine air bàsachadh sia ceud bliadhna roimhe sin agus am boireannach trì ceud bliadhna roimhe. Fada mus deach an càradh sna h-uaighean chaidh rudeigin a dhèanamh gus na fèithean is an craiceann a bha a' cumail a' chnàimhnich ri chèile a ghièidheadh. Sheall sgrùdadadh a bharrachd de na cnàmhain dè dha-rìribh a bh' ann.

Latha no dhà an dèidh dhaibh bàsachadh chaidh na cuirp a bhogadh ann am poll-mònach - rud a bhios a' dubhadh

a' chraicinn mar seiche beathaich ga thionndadh gu leathair. Tro thìde sgrìosaidh an searbhag a tha sa mhòine cnàmhain. Ach ann an Cladh Hallain, chaidh an duine is am boireannach fhàgail fada gu leòr - 's dòcha airson bliadhna - gus an robh iad air an gleidheadh. Air an dion sa mhòine, chaidh an toirt ès a' bhogalach is an cumail os cionn na talmhainn airson ceudan bhliadhnaichean, gus an deach an adhlaicadh mu dheireadh fo stèidh taighe ann an Linn an Umha.

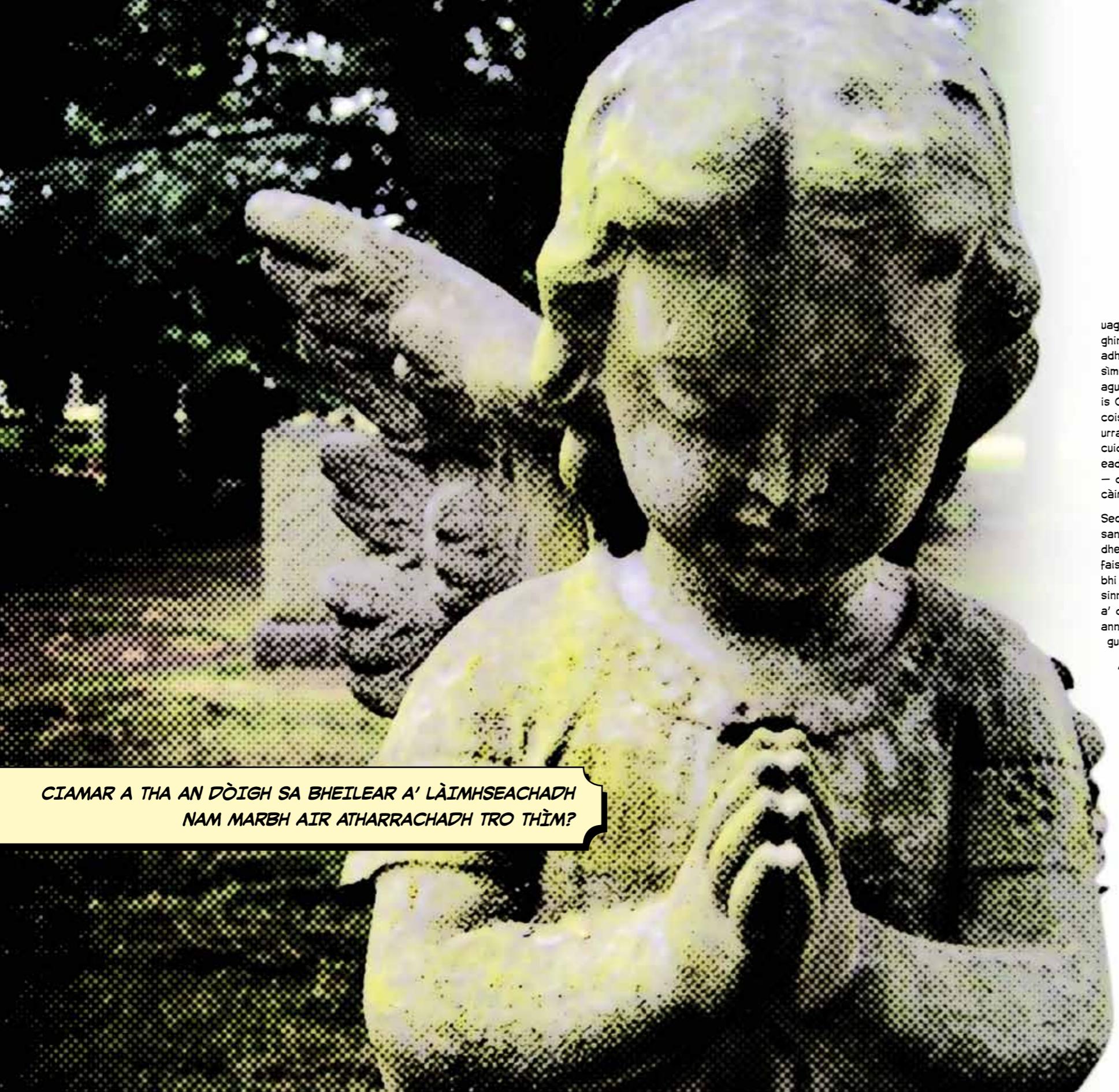
Tha an sgeulachd seo uile sgìobhthe ann an cnàmh. Agus tha tionndadh iongantach aice. Fhad 's a bha iad a' sgrùdadadh nan cnàimhneach thuig an luchd-rannsachaidh nach robh peirceall a' bhoireannaich a' tighinn ris a' chlaiginn. An dèidh sgrùdadadh a dhèanamh air DNA bho chaochladh phàirtean de a corp thàinig iad gun cho-dhùnadh iongantach gun robh i air a dèanamh an-àirde bho co-dhùiù dà neach

fa leth - agus gu dearbh gur ann dha Fireannach a bhuiineadh an claireann. Sheall an sgrùdadadh a chaidh a dhèanamh air na cuirp eile an aon nì. Cha b' e daoine fa leth a chaidh a suaineadh a bha seo idir ach diofar ghàirdeanan, chasan is chinn a chaidh a chur ri chèile gus aon chorpa iomlan a chruthachadh.

B' e spaileadain Frankenstein a bh' anna sin.

Chan eil na h-ardeòlaichean a' tuigsinn carson. San Èipheit àrsaидh bhathas a' suaineadh cuirp nam pharaoh is cuirp an searbhanan gus am biadh beatha mhaireannach aca. Ann am Peru, bhathas a' suaineadh impirean Incanach gus am fuiricheadh iad nam pàirt den chomann shòisealta - is eadhon an cuirp a' gabhal an àite aig cuirmean stàite. Aig Cladh Hallain 's dòch' gun robh na daoine airson sinnsearan samhlachail a chruthachadh - iomhaighean spioradail air an dèanamh an-àirde, dha-rìribh, le mòran phàirtean den fheadhainn a bh' air bàsachadh. 'S dòcha gur e nithean-taice ann an ionad-coisrigte a bh' anns na spaileadain, air an cumail ann an taigh sònraichte airson nam marbh airson linnean, agus mar dhreach sgreataidh de Madame Tussauds, gun deach buill cuirp ùra a thoirt dhaibh nuair a dh'fhalbh an fheadhainn eile a chèile.

'S dòcha nach fhaigh sinn a-mach le cinnt gu bràth. Ach le bhith a' sgrùdadadh mar a bha ar sinnsearan a' dèiligeadh ri beatha is bàs, faodamaid loidhne a dhèanamh bhon àm a dh'fhalbh gun latha an-diugh. Air slios socair, os cionn na làraich far an d' fhuairear na spaileadain tha balla cloiche a' cuairteachadh cladh. Stèidhichte an toiseach tràth san ochdamh linne deug agus air a lionadh le còrr is 2,000 clach-

CIAMAR A THA AN DÒIGH SA BHEILEAR A' LÀIMHSEACHADH
NAM MARBH AIR ATHARRACHADH TRO THÌM?

uaghach, tha e na chuijmheachan do mhòran ghinealach de dh'eileanaich. Tha làraichean adhlacaidh comharrachte le croisean simplidh cloiche, leacan ann an clach-ghràin agus le dealbhachadh sòghail Bhictorrianach is Ceilteach ann. Tha teaghlaichean a' coiseachd mu chuairt nan uaighean, a' toirt urram dha luchd an gaoil a th' air falbh. Tha cuid a' fàgail flùraichean. Tha Feadhainn eile eadhon a' bruidhinn ri na clachan-uaghach – dòigh air faireachdainn nas dìùithe dha càirdean a th' air bàsachadh.

Seo mar a bhios sinne a' dèligeadh ri bàs san t-saoghal againn. A bheil e cho eadar-dhealaichte ri mar a bha cùisean o chionn faisg air mile bliadhna san aon àite? Cha bhi deas-ghnàthan is cleachdaidhean ar sinnsearan ro-eachdraidheil an-còmhnaidh a' dol à sealladh; faodaidh iad leantainn ann an cruth air choreigin bho ghinealach gu ginealach.

Ann an 2009, ann an achadh faisg air Fothair Tabhaicht ann an Siorrhachd Pheairt, thug arceòlaichean am follais uaigh faisg air 4000 bliadhna a dh'aois fo leac mhòr chloich-ghainmhich. Bha corp duine clìuiteach – 's dòcha rìgh – suidhichte air leabaidh de rùsg beithe is molagan cuarts, còmhla ri biodag umha le cnag air a dèanamh à òr is à Fiaccail muic-mhara. Ach 's dòcha gur e an rud a b' iongantaiche uile gun d' fhuaras gucagan flùraichean – an fhianais as tràithe ann an Alba air a bhith a' càradh flùraichean còmhla ri na mairbh.

Faodaidh arceòlas a bhith na stiùireadh dhuinn airson mineachadh a thoirt dhuinn air na rudan a bhios sinn a' dèanamh. An-diugh tha e cho cumanta dhuinn a bhith a' comharrachadh uaighean dhaoine,

a bhith a' cur flùraichean air cisteachan-laighe is leacan uaghach, no eadhon a bhith a' bruidhinn ri uaighean ar teaghlaichean – tha e cho cumanta gu dearbh is gu bheil sinn a' diochuimhneachadh faighneachd co às a thàinig na beachdan sin.

DHFHEUMADH CUIDEIGIN, ANN AN ÀITEIGIN A BHITH AIR SEO A DHÈANAMH AN TOISEACH, AGUS 'S E OBAIR AN ARCEÒLAICHE NA DAOINE SIN A LORG.

MHITHRAIS

S E AN DARA LINN AC A TH'ANN ANN AN ROIINN TUATHAIL DE DH'IMPIREACHD NA RÒIMH.

Tha buidheann dhaoine, a' chuid mhòr dhiubh saighdearan, a' dèanamh an slighe fon talamh a-steach do dhuibhre seileir. Aig a' cheann as fhaide air falbh den t-seilear tha lasadh socair ri fhaicinn. Mar as fhaisge a tha iad a' tighinn tha iad a' faicinn gràbhaladh mòr cloiche de dh'aodann duine. Tha solas coinneil a' deàrrsad bho bheul is bho shùilean, a' sgaoileadh a-mach mar bhuaileag timcheall a chinn. Os a chionn tha loidhne de ghràbhalaidhean nas lugha – snaigheadaireachdan de chinn ceathrar bhoireannach, a' roichdachadh nan ràithean. Tha flùraichean a' sgeadachadh falt an Earrach is an t-Samhraidh; tha ceartcall de dh'fhiòn-dhearcan mu cheann an Fhoghair; agus tha seàla timcheall air guaillean a' Gheamhraidh. Tha an solas priobach a' laighe air clach altaireach eile. Ann an sgrìobhadh mòr Laidinn tha ainm – 'Gaius Cassius Flavianus' – agus coisrigeadh: 'Dha Mithras, An Dia Neo-cheannsaichte'.

Tha deas-ghnàth treubh cràbhaidh diomhair a' gabhail àite. 'S dòcha gu bheil deiscoibal ùr a' tòiseachadh a' faighinn eòlas air 'diomhaireachdan' Mhithrais – a chìad cheum a-steach dha na seachd inbhean a th' aig an fheadhainn a tha 'aonaichte tro chrathadh làimhe'. No 's dòcha gu bheilear a' cumail cuirm. Chan fhaighear a-mach gu bràth bho na daoine a tha 's gabhail pàirt. 'S i chìad riaghait nan 'diomhaireachdan': cha bhruidhinn thu mu na 'diomhaireachdan'. Bidh na tha a' tachairt fon talamh a' fuireach fon talamh. Chan eil scrioptaorean aig a' chreideamh seo. A dh'aindeoin sin, tro shaoghal nan Ròmanach, tha sacramaidean, rin canar Mithraea, a' dol air adhart ann am miltean de theampaill fon talamh – agus tha an treubh a' leudachadh. Tha cuid eadhon a' beachdachadh gur dòcha gum faodadh e fàs gu bhith na phriomh chreideamh san Ìmpireachd.

S E 2010 A TH'ANN ANN AM BAILE NAM FEUSGAN ANN AN LODAINN AN EAR.

Ann an oir de Phàirc Phoblach Lewisvale, tha obair air pàillean ùr criogait direach gus tòiseachadh. Tha arceòlaichean a' gabhail os làimh sgrùdadh àbhaisteach den stèidh nuair a nochdas rudeigin ris nach robh dùil a-mach às an talamh. Tha dà leac mhòr cloiche nan laighe taobh ri taobh. Mar a tha iad a' cladhach nas doimhne dhan talamh is a' sguabadh an t-salchair air falbh, tha na h-arceòlaichean a' toirt clàran clathaich le gràbhaladh sòghail am follais. Tha iad a' smaoineachadh gu bheil iad air lorg fhaighinn air paidhir de chlachan altaireach àrsaiddh, sgàinte is briste o chionn fhada. Tha coltas air na leacan gun deach an leagail is an adhlacadh air am beul fodha agus gus milleadh a bharrachd a sheachnadh feumar an toirt às agus an gleidheadh gu cùramach.

Mar phàirt den ghlèidhreachas thathas a' stòradh nan leacan airson faisg air bliadhna. Airson na h-ùine sin, tha na tha air beulaibh nan leacan altaireach na diomhaireachd. Agus an uairsin, mu dheireadh thall, tha iad deiseil gu bhith air an tionndadh. Tha na mullaich làrn salchair. Tha an obair glanaidh mionaideach. Tha e a' toirt seachdainean, a' gluasad bho sguabadh tioram gu bhith gan suathadh le uisge grùidearachdail. Air a' chìad cloich, tha sgrìobhadh gràbhalaithe Leidinn a' nochdad. Seach gu bheil iad ag obair bhon bhonn gun mhullach, 's e deireadh nan litrichean a tha a' nochdad an toiseach. Nuair a thathas air an talamh a ghanadh air falbh mu dheireadh is a tha an sgrìobhadh faicsinneach tha èòlaiche ga thoirt a-steach airson eadar-theangachadh.

Tha aimh ann – 'Gaius Cassius Flavianus' – agus coisrigeadh: 'Dha Mithras, An Dia Neo-cheannsaichte'....

Mar ionadh dia roimhe is na dhèidh, cha robh Mithras, aig a' cheann thall neo-cheannsaichte. Ann an saoghal an latha an-diugh, chan eil mòran air cluinnntinn mu dheidhinn. Ach bhon chìad linn gun cheathramh linn AC, bha an creideamh aige a' leudachadh – creideamh dhaoine bho na h-inbhean a b' isle, shaighdearan, cheannaichean is bhiurocratan na Ròimh. A rèir sgeulachd a thùis, rugadh Mithras bho cheirig, rüsgte ach a-mhàin le biodag agus currac Phrygian. Ghlaic e tarbh naomh, fhuair e làmh an uachdair air agus mharbh e e le dearbhadh neirt, a' saoradh cumhachd, lùth, beathalachd is beatha dhan t-saoghal. Mar comharrachadh dh'ith e an tarbh aig cuirm còmhla ri Sol, dia na gréine.

Seach gur e treubh diomhair a bh' ann am Mithraism tha a' chuid mhòr den fiosrachadh a th' againn mu dheidhinn a' tighinn bho bhuill

is fuidhleach bhriste. Dha arceòlaichean, tha bhith a' tighinn gu tuigse mar a bhith ag obair air mìrean-measgaichte uabhasach mòr – far a bheil cha mhòr na piosan uile air an call. Agus sin as coireach gu bheil na chaidh a lorg ann am Baile nam Feusgan cho cudromach gu h-eadar-nàiseanta. A-nise, airson a' chìad uair, tha fios againn gun ràinig luchd-adhraidh Mhithrais cho fada ri Alba agus gu Fior iomall Ìmpireachd na Ròimhe. Tha fios againn gun robh ceannard-ceud sònraichte, rin canar Gaius Cassius Flavianus a' toirt cùmhnan seachad airson clachan altaireach. Agus tha na clachan iongantach sin againn airson an gleidheadh is an sgrùdadh – na dearbh chlachan a chunnair diomhaireachdan Mhithrais o chionn faisg air mìle bliadhna.

'S e a' bhith a' lorg airson creideamhan cailte aon de na gnòmhan as inntinniche is as dùblhanaiche ann an arceòlas. Ciamar a chuireas tu ri chèile deas-ghnàth is creideamhan àrsaiddh, nuair nach eil càil agad airson stiùireadh ach altairean sgàinte Ròmanach, samhlaidhean falaichte mar snaigheadaireachdan nan Cruithneach, no tursachan trèigte Leòdhais is Arcáibh? Smaoínich ciamar a dh'oibriceadh tu a-mach sgeulachd na Criosdaidheachd bho abaidean is manachainnean falathm Còiochan na h-Alba a-mhàin.

Ach nuair a tha an fhianais cho gann, tha e a' ciallachadh gu bheil comasachd aig gach nì ùr a thèid a lorg, ar tuigse mun àm a dh'fhalbh atharrachadh gu tur. Tha fuasgladh an-còmhnaidh a' feitheamh, ann an àiteigin fon talamh.

Chan ann direach a' draghadh chlachan às an talamh a tha arceòlaichean: tha iad a' toirt creideamh agus gnàth-theagasc agus follais. Tha iad a' nochdadh nèamh agus ifrinn. Agus tha iad a' toirt nan Diathan am follais.

CIAMAR A THA SINN A' FAIGHINN TUIGSE AIR CREIDEAMHAN ÀRSAIDDH BHO NA NITHEAN A DH'FHÀG IAD NAN DÈIDH?

...FON TALAMH, ANN AN DUIBHRE SEÒMAIR SEILEARACH, THA DEAS-GNÀTH TREUBH CRÀBHAIDH DIOMHAIR A' GABHAIL ÀITE...!

....'S DÒCHA GU BHEIL DEISCOIBAL ÙR A' TÒISEACHADH RI EÒLAS FHAIGHINN AIR 'DIOMHAIREACHDAN' MHITHRAIS...!

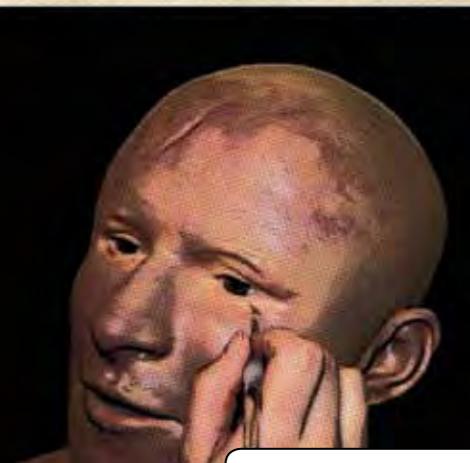
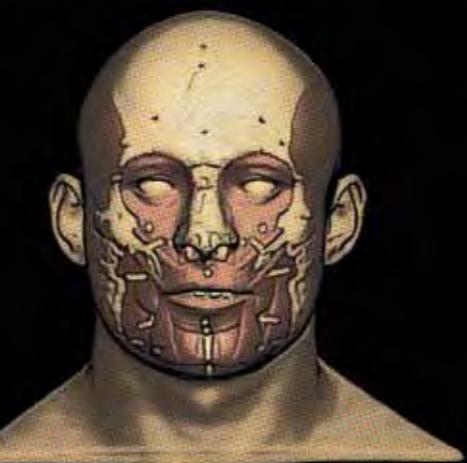

...S I CIAD RIAGHAILT NAN 'DIOMHAIREACHDAN': CHA BHRUIDHINN THU MU NA 'DIOMHAIREACHDAN'...

A' CLEACHDADH SCANAIREAN LEUSAIR, GHEIBH ARCEÒLAICHEAN AIR MAC-SAMHAIL 3D DE NÌ SAM BITH A CHRUTHACHADH.

BIDH AN SCANAIR A' SEALLTAINN RI CLAIGEANN SUAS GU 50,000 UAIR GACH DIOG AGUS CHA TÈID CÀIL SEACHAD AIR.

FILLEADH AN DÈIDH FILLIDH, THA AN CLAIGEANN A' DOL NA AODANN. MU DHEIREADH, THA E COMASACH SEALLTAINN ANN AN SÙILEAN NEACH A BHÀSAICH IOMADH CEUD BLIADHNA AIR AIS.

SCARF

THA CIAIGEANN DAONNA NA IAIGHE AIR BUN-CARRAIGH PERSPECS. CHAN FHAIC A' CHUID AS MOTHÀ DE DHAOINE A SHEALIAS RIS CÀIL A-MACH ÀS AN ÀBHAIST. GU DEARBH THA AON CHIAIGEANN MAR CIAIGEANN EILI. 'S DÒCHA GUM FAIC NEACH-AMHAIRC CEASNACHAIL COMHARRAN SÒNRAICHITE IS NEÒNACHASAN FIACIAN AGHAIDH A DHÌTH, IAG MHÒR SA BHATHAIS ACH, A BHARRACHD AIR SIN, GIÈ BHEAG.

Ach bidh luchd-saidheans a' cleachdadh nan nithean mionaideach sin gus tòrr a bharrachd fhoillseachadh. Bhon bhathais throm agus meud mhòr a' pheirceill, tha fios aca gur ann do fhireannach a bhuiheadh an claireann seo — dha duine mòr cumhachdach. Nì iad a-mach gur ann bho dhoch bhuelle a thàinig an lag dhomhainn aig mullach a' claireinn. Ach chì iad cuideachd gun robh na cùmhan a' fàs a-rithist air uachdar an lota. Ge bith dè a dh'adhbhraich an lot seo — agus tha iad a' smaoineachadh gur e tuagh a bh' ann — cha do mharbh e an duine seo. Mothaichidh eòlaiche cuideachd do thuill mhòr os cionn nam fiacail aghaidh — soidhne gun robh rudeigin air na Fiacian a chrathadh bho chèile no air am bualadh às buileach, is a' toirt cothrom dha bitheagan neasgaidean a chruthachadh sna bunan. Mar sin 's dhaibh a bhith cinnteach, gun robh droch dhèideadh air an duine seo aig 're air choreigin de bheatha.

Tha arceòlas foireansach a' trèanadh na sùla gus gach nì a cheasnachadh, agus cuidichidh seo airson dealban air leth beotheille a thoirt seachad air mar a bha ar sinnsearan beò is mar a bhàsaich iad. A-nise, ri linn leasachaidhean teicneòlais thèid iad eadhon nas fhaide. Le bhith a' cleachdadh scanairean leusair, gheibh arceòlaichean air mic-samhail ceart 3D de rud sam bith a chruthachadh. Fhad 's a tha an claireann na laighe air a' bhun-charraigh, thathas a' losgadh gathan air is gan tilgeadh air ais. Thathas a' cleachdadh na h-ùine a tha na leusairean a' toirt a' tillheadh gus obrachadh a-mach an astair gu na camaidhean, lagan, scròbaidhean no claisean as lugha air uachdar. Bidh an scanair a' coimhead ri' cruth a' chnàimh suas ri 50,000 uair gach diog agus cha tèid càil seachad air. Tha beatha ùr ga thoirt dha claireann a tha ceudan bhliadhnaichean a dh'aois ann an saoghal didseatach. Agus 's ann an seo a bheir saidheans ceum iongantach. Le bhith a' cleachdadh an tomhais cheart airson meud a' chnàimh is an dùmhachd a chlàraich an scanair, gheibh bathar-bog iom-phillte coimpiutair air fèithean ath-chruthachadh gu ceart agus a chur ris a' claireann. Aon uair 's gu bheil na fèithean

nan àite, gheibh e air am filleadh ann an craiceann. Filleadh an dèidh fillidh, tha an claireann a' dol na aodann. Mu dheireadh, tha e comasach sealtainn ann an sùilean neach a bhàsaich iomadh ceud bliadhna air ais.

Ach 's i a' cheist: cò a bh' ann?

Chaidh an claireann is a chnàimhneach a chladach, còmhla ri deich cuirp eile, bhoン làraich a thathas a' smaoineachadh a bha na chaibeal rioghail cailte ann an doimhneachd stèidh Chaistel Shruighlea. Rinn dearbhadh aoise gualain a-mach gun bhàsaich e aig àm air choreigin sa cheathramh linn deug, agus gun robh e mu mheadhan nam ficheadan ann an aois. Ach chan urrainn dha saidheans ainn a thoirt. Airson sin Fhaighinn a-mach feumur rùrach am measg chlàraidhean eachdraideil. Tha luchd-rannsachaiddh a-nis a' dèanamh a-mach gun d' fhair iad lorg air — Sir John de Stricheley, Ridire à Siòrrachd Bhuckingham a bhàsaich ann an 1341 agus a bha na phàirt den ghearaстан Sasannach a bha ann an Caisteal Shruighlea aig àm Cogaidhean na Neo-eisimeileachd — ach chan urrainn dhaibh a bhith dha-firibh cinnteach. Ach a dh'aindeoin sin, tha a bhith a' toirt beatha dha cruinneachadh chnàimh bho na meadhan aoisean — gu ruige aogas — a' sealtainn a' chuideachaiddh mhòrbhailich a dh'fhaodas nuadh theicneòlas a thoirt dha arceòlas.

Grunn cheudan mhìltean tuath air Struighlea, air costa tuath Ghallaibh, chan e a-mhàin aon duine, ach cruth-tìre iomlan a tha scanadh leusair ag ath-thogail.

Ged a tha am prionnsabal co-ionann — a' cur gathan solais qu rud is a' tomhais mac-talla — tha an sgèile tur eadar-dhealaichte. Bidh arceòlaichean a' sgèith os cionn na talmhain ann am plèana agus a' cleachdadh an uidhein 'lorg solas is sineadh' as adhartaithe rin canar LiDAR, airson leusairean a stiùireadh gun talamh. Tha an scanair cho mionaideach 's gun clàraich e eadar-dhealaichdean ann an àirdean gu direach corra cheudateatair. 'S dòcha gur e an rud as iongantaiche buileach, nach eil na craobhan, preasan is eadhon dlùth choilltean nam bacadh

airson tomhaisean ceart fhaighinn. Tro choimeasgachadh de leusairean is siostaman coimpiutair, thathas a' stialladh geugan is duilleach air falbh gus ruighinn gun fhòr uachdar, an talamh 'rùsgte'. Agus 's ann an seo a gheibhean lorg seann chomharan tuineachaidh is tuathanachais — cùrn adhlacaiddh is obair talmhainn.

Gheibhean raonach iomlan de Ghallaibh a sgrùdadh ann an uairean a thìde. Ged a tha tomadachd mhòr fiosrachaiddh ga fhaighinn, bidh coimpiutairean a' sgrùdadh nan toraidhean gu riail, a' comharrachadh far a bheil cumaidhean geoimeatradheach is pàtranaidh de structairean làmh-dhèante ri fhaiccinn. Gheibhean uairsin air a' mhodail 3D a thionndadh, a luisgeadh is a chur mu chuit, a shoilseachadh is a dhubharachadh bho gach taobh agus a sgrùdadh gu flor mhionaidheach. Gu ruige seo tha na toraidhean a thàinig bho Ghallaibh air a bhith iongantach. Tha àireamhan mòra de làraichean arceòlasach a' nochdad san fiosrachadh. Gu h-obann tha luchd-rannsachaiddh gam Fhaighinn Fhèin a' coimhead ri cruth-tìre cailte — mapa brèideach a' sealtainn na dh'fhàg daoinne a bha a' fuireach air an ionall oirthireach seo ann an ceann a tuath na h-Alba o chionn mhìltean bhliadhnaichean, nan dèidh.

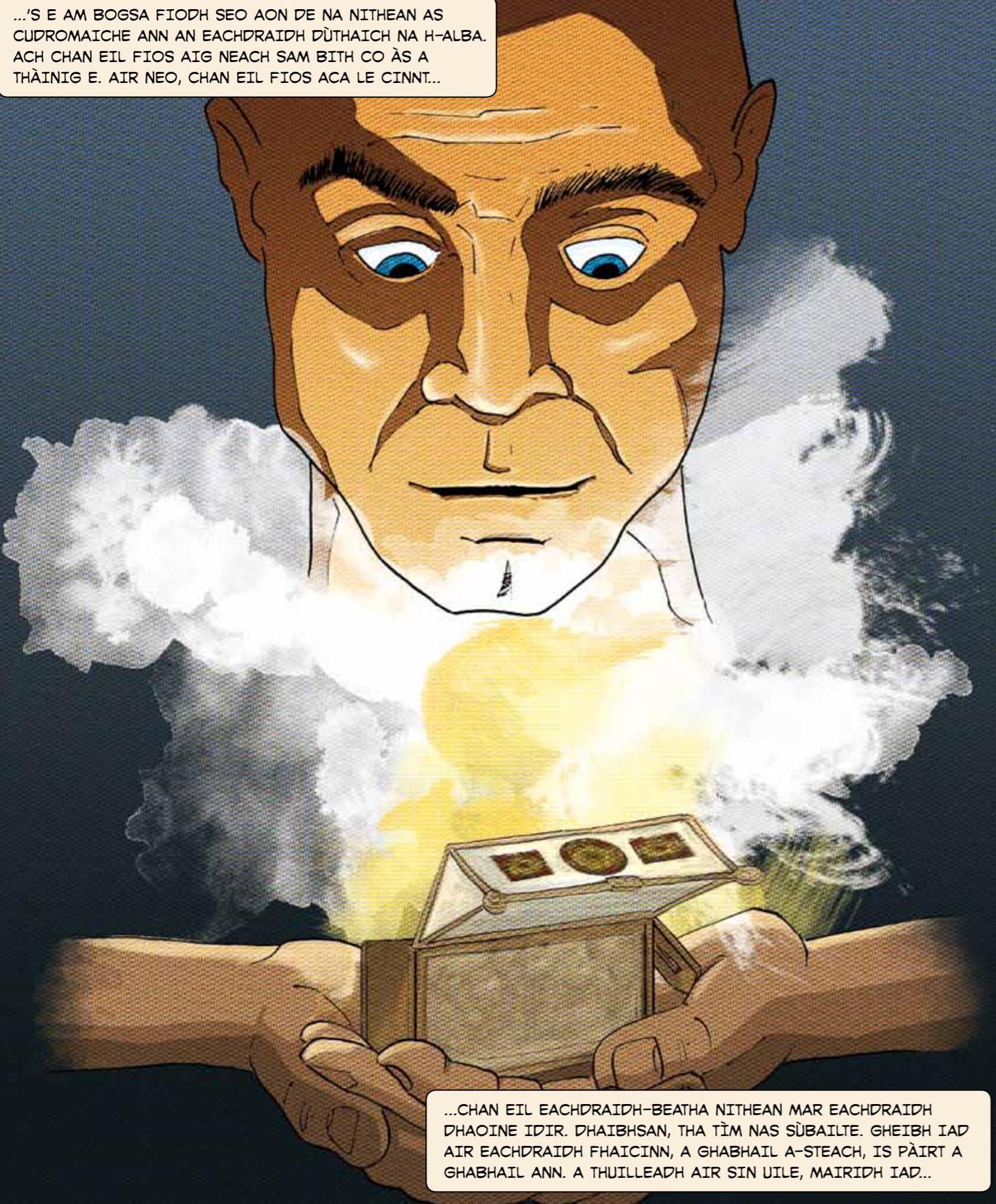
Tha saoghal didseatach de arceòlas Albannach a' nochdad. Tro theicneòlasan adhartach mar scanadh leusair tha barrachd is barrachd de nithean is àiteachan a' fionadh an t-saoghal seo. A-nise bho sgrion coimpiutair gheibh luchd-rannsachaiddh air itealaich thar bheanntan, choilltean is chòmhndar an lorg mìrean de ar sinnsearan. Faodadh iad coiseachd am measg uaighean is thogalaichean fàs a tha mhìltean bhliadhnaichean a dh'aois agus sgrùdadh a dhèanamh air gràbhalaidhean is carraighean-cuimhe àrsaidh. Agus eadhon gheibh iad air suidhe mu choinneamh claireann a tha 700 bliadhna a dh'aois agus fhaiccinn a' tighinn beò.

SAN T-SAOGHAL ÙR SEO, CHAN EIL CUINGEALACHADH AIR NA CRÒCHAN.

A' CUR AGHAIDH AIR EACHDRAIDH

...DÈ AS URRAINN DO TEICNEÒLASAN ÙRA FHOILLSEACHADH MU EACHDRAIDH NA H-ALBA?...

...’S E AM BOGSA FIODH SEO AON DE NA NITHEAN AS
CUÐROMAICHE ANN AN EACHDRAIDH DÙTHAICH NA H-ALBA.
ACH CHAN EIL FIOS AIG NEACH SAM BITH CO ÀS A
THÀINIG E. AIR NEO, CHAN EIL FIOS ACA LE CINNT...

...CHAN EIL EACHDRAIDH-BEATHA NITHEAN MAR EACHDRAIDH
DHAOINE IDIR. DHAIHSAN, THA TÌM NAS SÙBAILTE. GHEIBH IAD
AIR EACHDRAIDH FHAICINN, A GHABHAIL A-STEAICH, IS PÀIRT A
GHABHAIL ANN. A THUILLEADH AIR SIN UILE, MAIRIDH IAD...

AN NÌ DIOMHAIR...

ANN AM PREAS TAISBEANAIDH DE GHЛАINNE DHAINGNICHTE ANN AN TAIGH-TASGAIDH NÀISEANTA NA H-ÀLBA THA BOGSA BEAG FIODHA. THA E CHO BEAG ‘S GUN LAIGH E GU COFHURTAI NAD BHOIS.

Tha am bogsa na dhà phàirt, gach pàirt air a chumadh a-mach à aon phios de fiodh iubhair. Tha am mullach – ceann triantachan – ceangalite ris a’ bhonn le tarraingean meatailt is bann. Nuair a chì thu an toiseach e, ’s ann a tha e coltach ri modail beag taighe.

Tha am beulaibh is an ceann aige còmhdaichte le pleitean tana airgid, agus sgeadaichte le obair fhìnealta umha, cruan dearg is glainne ghorm. Aig aon cheann tha gàirdean lùdagach umha comharraichte le rionnag bhuidhe is dhearg – ’s dòcha a chaidh uair a cleachdadh airson strap leathair a cheangal ris gus an gabhadh am bogsa a chur timcheall amhaich. Ma sheallas tu gu dlùth, is ma ghicas an solas na pleitichean airgid aig a’ cheàrn cheart, chì thu gu bheil na h-uachdair comharraichte le sreach de dhotagan beaga biòdach – làrach ballach a tha a’ dèanamh pàtran diomhair de bhiastan a’ leum is a’ cur charan.

’S e am bogsa seo aon de na nithean as cuðromaiche ann an eachdraidh dùthaich na h-Alba. Ach chan eil fios aig neach sam bith co às a thàinig e.

Air neo, chan eil fios le cinnt.

Sin mar a tha beatha nì. Chan eil eachdraidh-beatha nithean mar eachdraidh dhaoine idir. Dhaihsan, tha tìm nas sùbailte. Mar a tha iad gan gluasad bho àite gu àite is bho duine gu duine, faodaidh iad atharrachadh. Faodaidh iad mineachaidhean ùra a ghabhail. Faodar am milleadh, am briseadh is an cur ri chèile a-rithist. Faodaidh iad eachdraidh FHAICINN, a ghabhail a-steach, is pàirt a ghabhail intte. Faodar an diochuimhneachadh agus an cuimhneachadh

a-rithist. Faodaidh iad a dhol à sealladh, is nochdadh a-rithist, linnte an dèidh sin, sna h-àiteachan as mì-choltaiche. Ach a thuilleadh air sin uile, agus nas bitheanta na thusa is mise, *faodaidh iad mairsinn*.

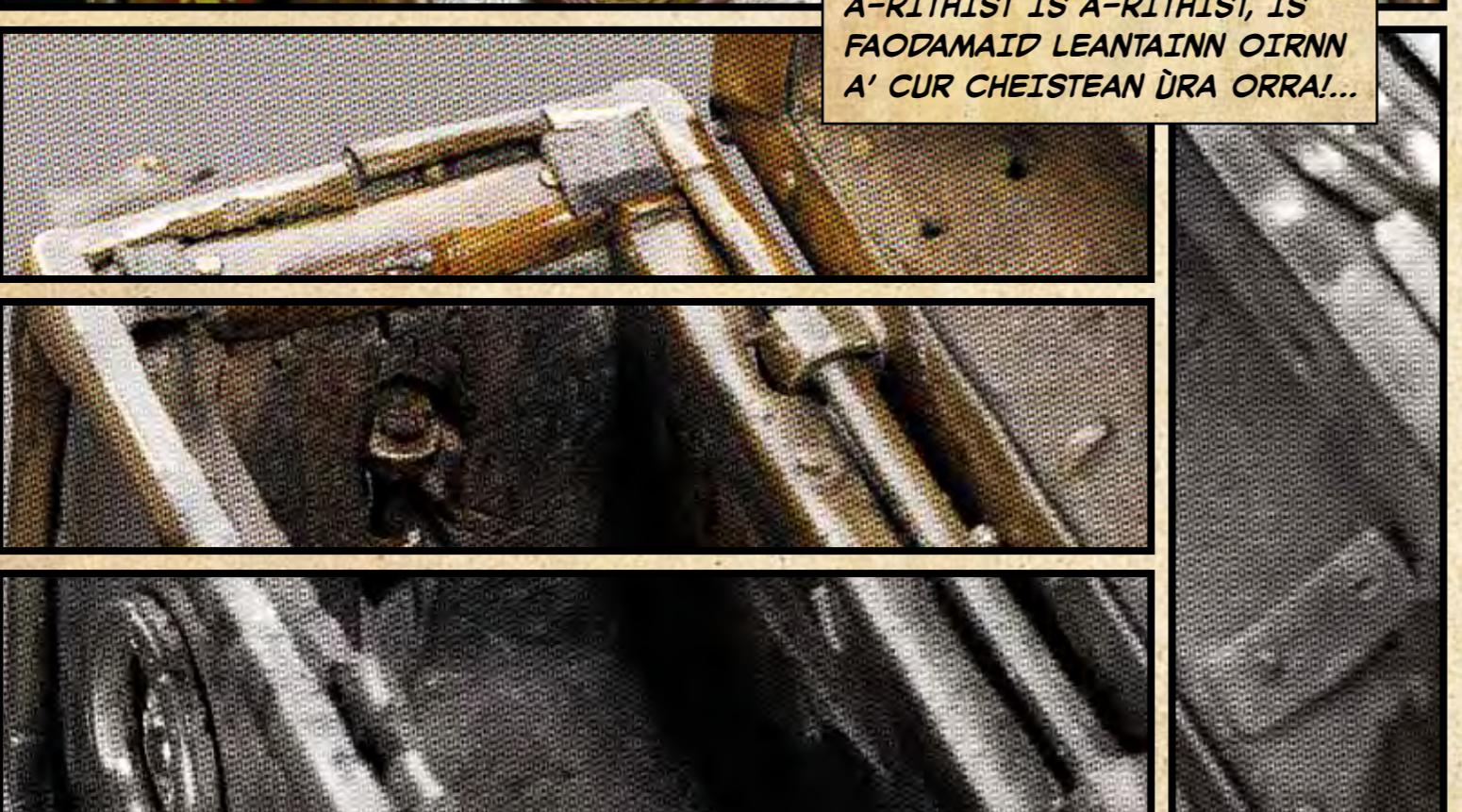
Tha arceòlaichean den bheachd gu bheil am bogsa beag fiodha seo air mairsinn airson còrr air dà cheud mile bliadhna. Tha an sgeadachadh sòghail a th’ air coltach ri ealain nan Cruithneach is an eaglais Cheilithe san ochd inn AC – stoidhle a bha a’ faighinn glòrmhorachd sa mhionaireachd, coileantachd sa mheanbhachd. Bha cuid den luchd-ealain a b’ fheàrr aig an àm a’ fuireach air eilean Idhe, agus b’ ann an sin a sgriobh na manaich Leabhar Cheannannais, sgriobhainn stròdhalach soilleirichte de Shoisgeulan an Tiomnaidh Nuaidh. Tha lorg-mheòirean sònraichte, coltach, ealanta air a’ bhogsa gu lèir.

Mar sin, canamaid gun urrainn dhuinn ‘breith’ an nì fhaicinn nar mac-meanmna, làmhan an fir-chìüird fhaicinn ga chur ri chèile, pìos an dèidh pìos, ann an solas coinnle na manachainn. Ach carson a bha e? Agus càit an deach e an dèidh sin?

Tha beachd math againn air freagairt na ciad ceist. B’ e aon den àireamh bhig a chaidh a dhèanamh mun aon àm a bh’ anns a’ bhogsa, san aon àite ’s dòcha. Thathas air feadhainn eile a lorg ann an Èirinn agus ann an Nirribhidh, is tha coltas orra gun deach an dealbhachadh airson an aon adhbhair – gu bhith air an cleachdadh mar ‘taisealan’, soitheach airson cnàmhaoimh a ghiùlain. Mas ann ann an I a chaidh am bogsa a dhèanamh, ’s dòcha gur ann airson cnàmhaoimh Chaluim Chille a ghiùlain a bha e, an sagart fogarraichte Èireannach a stèidhich a’ mhanachainn air an eilean san t-siathamh linn

**...LE TEICNEÒLASAN ÙRA
FAODAR TILLEADH GU NITHEAN
A-RITHIST IS A-RITHIST, IS
FAODAMAID LEANTAINN OIRNN
A' CUR CHEISTEAN ÙRA ORRA!...**

CEIST:

**DÈ AS
URRAINN DO
NÌ INNSE
DHUINN MUN
PHOBULL A
CHRUTHAICH
E?...**

AC agus a thòisich ag iompachadh Alba gun chreideamh Chrìosdaidh.

Ach, chan eil e cho furasta an dara ceist a fhreagairt. San naoidheamh linn bhathas air mòran de stuthan naomh Idhe a għluasad gus nach tuiteadh iad ann an làmhan creachadairean Lochlannach. Chaidh cuid gu Ceanannas ann an Èirinn, cuid eile gu Dùn Chailleann. Agus 's ann an sin a thathas a' call slighe a' bhogsa.

Ach 's dòcha gum faighear air a lorg a-rithist ceithir cheud bliadhna an dèidh sin. Tràth sa mhadainn 24 Ògmios 1314, bha feachd Albannach fo stiùireadh Raibeirt a' Bhrusaich a' tighinn a-mach às a' choille aig oir Allt a' Bhonnaich. Am measg an t-sluagh bha Aba Bernard à Obair Brothaig, agus bha e a' giùlain rud ris an canar Breccbennach. B' e seud shoirbheachail na feachd a bha seo, ionhaigh naomh a bhathar a' giùlain dhan bhatal ri taobh ri għrean na h-Alba o àm Uilleim an Leòmhainn san tritheamh linn deug.

Dè dhà-rīribh a bh' anns a' Breccbennach? Gu leamh, chan eil tuairisgeul ceart ann. Thathas den bheachd gun robh ceangal aige ri Calum Cille, tha cuid a' cumail a-mach gur e bratach no suaċċentas a bh' ann, is eadhom gur dòcha gun deach a dhèanamh às an aodach san robh an naomh air a shuaineadh aig àm a bhàis. Tha cuid eile a' creidsinn gur e ionad coisrigte gluasadach a bh' ann, rud far am faodadh cnàmhan Chaluim Chille a bhith air an cumail. Co-dhìù, dh'fheumadh e a bhith beag qu leòr airson a thoirt dhan àraich – 's dòcha air a chrochadh mun amhaich air strap leathair.

Am faodadh e bhith gur e an aon rud a bh' ann am Breccbennach is sa bhogsa beag air cumadh taighe?

Gun teagamh sin a bhathas a' creidsinn san naoidheamh linn deug nuair a chaidh am bogsa a lorg a-rithist. Tha clàraighean a' sealtaim gun deach Breccbennach a bhuleachadh air Calum à Mòine Muiseig bliadhna an dèidh Blàr Allt a' Bhonnaich. Agus b' ann ann an Taigh Mhòine Muiseig ann an Siorrachd Obar Dheathain a chaidh am bogsa a lorg. Tha an co-dhùnadh a' coimhead soilleir gu leòr, gu h-àraidh nuair a smaoinicheas tu gur e 'rud breac, beannach' a th' ann am Breccbennach ann an Gàidhlíg: tuairisgeul freagarrach airson an t-soithich airgid le a cheann stopach. Bha an argamaid seo cho creideasach agus ann an 1933, nuair a nochd am bogsa, rin canar 'Soitheach coisrigte Mhòine Muiseig' airson a reic aig rup ann an taigh-reic ann an Lunnainn, gun deach iomairt mhòr a chur air chois gus a shàbhalaigh dhan dùthaich.

**ABAIR TURAS DO DH'AON NÌ BEAG.
ACH, 'S I A' CHEIST: DÈ, DHEN SEO
A THA DHA-RĪRIBH FIOR?**

Tha an rannsachadh as ùire a chaidh a dhèanamh air Soitheach Mhòine Muiseig a' cur teagamh sa cheangal eadar am bogsa agus I, agus tha eòlaichean den bheachd gu bheil e mì-choltach gur e suaċċentas naomh feachd na h-Alba a bh' ann an seo. Gu tric innsidh arceòlas dhuinn gu bheil co-dhùnайдhean ceàrr, a cheart cho math ri gu bheil iad ceart – a' cur nithean air ais gu dorchadas na doilleireachd.

Agus mar sin tha an aon chunntas seo mu bheatha a' bhogsa a' sioladh às. Ach thig Feadhainn eile gus àite a għabha. Seach nach eil eachdraidh-beatha nithean stèidhichte. Le teicneòlas ùr faodar tilleadh uair is uair gu nithean is faodar leantainn a' cur cheistean ùra orra. Tha

na freagairtean tric iongantach, a' cur rудan ris an robhar an dùil troimhe-chèile is a' cur luchd-rannsachaид a shireadh ann an àiteachan tur eadar-dhealaichte.

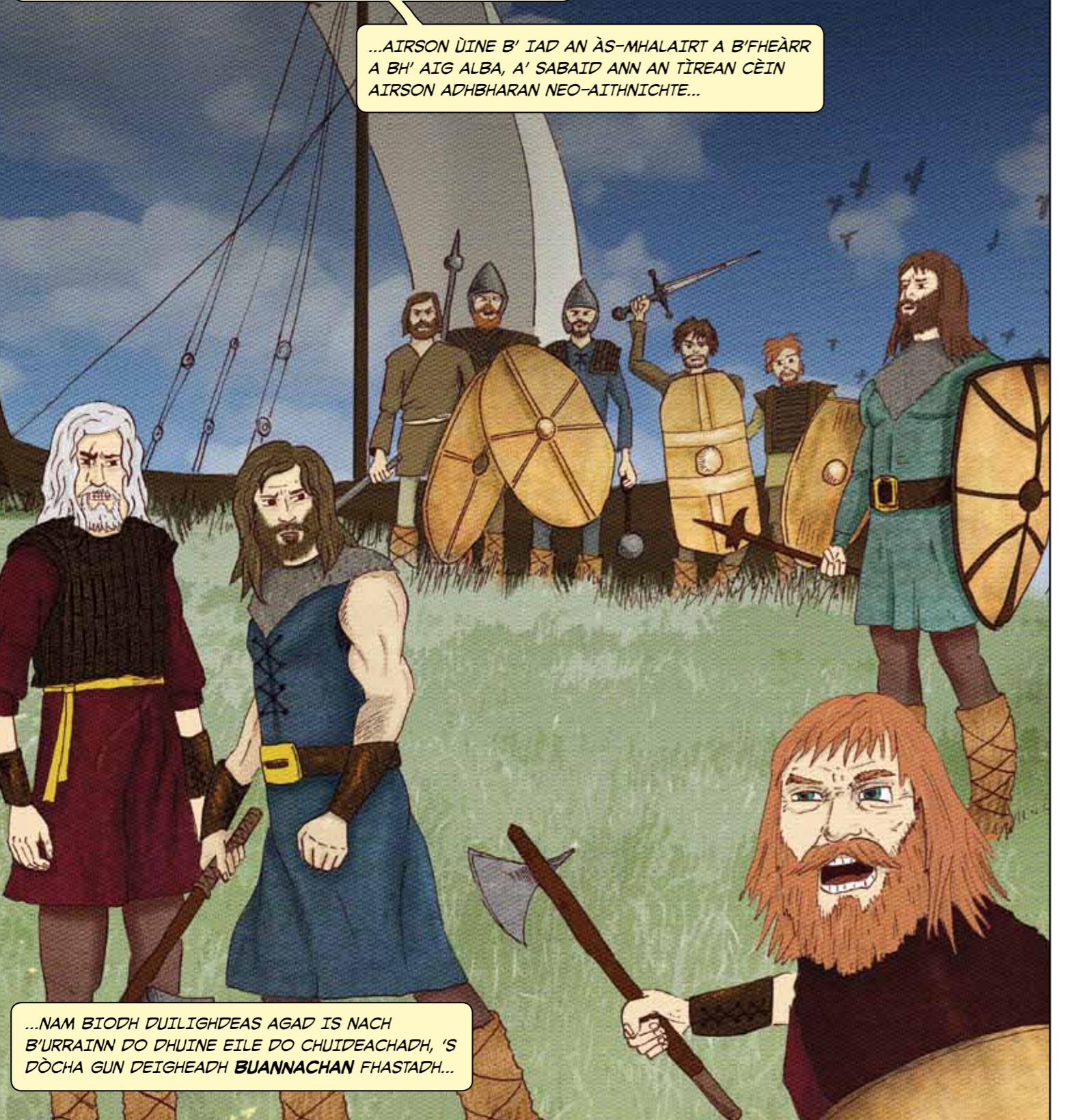
Tha tòrr a bharrachd aig rūdan mar Soitheach Mhòine Muiseig ri innse dhuinn. Ged a tha e na laighe air cùl glainne ann an taigh-tasgaidh an-diugh, tha a sgeulachd fada bho bhith seachad. Tog ceann airgid a' bhogsa Fiodha is tha e a' coimhead falamh. Ach chan eil e falamh idir.

**THA IOMADH DIOMHAIREACHD
FALAICHTE NA BHROINN, A' FUIREACH
AIRSON AN TOIRT AM FOLLAIS.**

...B' E SAIGHDEARAN PROIFEISEANTA, BHON ÒIGE IS AN TOGAIL A BH' ANN AM FIR TIGHEARNAS NAN EILEAN. CHANAR BUANNACHAN RIUTHA ANN AN GÀIDHLIG – SAIGHDEARAN SANNTACH A BHA A' TAIRGSINN AN SEIRBHEISEAN DHAN FHEADHAINN A B'FHEARR A PHÀIGHEADH...

...AIRSON ÙINE B' IAD AN ÀS-MHALAIRT A B'FHEARR A BH' AIG ALBA, A' SABAID ANN AN TÌREAN CÈIN AIRSON ADHBHARAN NEO-AITHNICHTE...

...NAM BIODH DUILIGHDEAS AGAD IS NACH B'URRAINN DO DHUINE EILE DO CHUIDEACHADH, 'S DÒCHA GUN DEIGHEADH BUANNACHAN FHASTADH...

An T-ARM TARTAIN AIR CHUAIRT

THA E DOIRBH AN AGHAIDH SA GHRÀBHALADH A DHÉANAMH A-MACH FON CHLOGAID, 'S E DÌREACH COMHARRAN GU MATH FANN DE SHÙILEAN IS BEUL A CHITHEAR SA CHLOICH CHAITHTE, CHITHEAR NA GUALINEAN ANN AN ARMACHD TAOBH SIAR NA H-ALBA, THA AON LÀMH A' GREIMEACHADH AIR TRUAILL CLAIDHEIMH MHÒR GÀIDHEALAICH IS THA AN TÈILE A' DRAGHADH CEANN CRIOSA, MAR GUM BITEAR GA CEANGAL MUN MHEADHAN, FON NA BRÒGAN THA BÀTA LE TOISEACH IS DEIREADH ÀRD, A CRANN CEÀRNAGACH SGAOILTE IS DEISEIL GU SEÒLADH, ÀS BITH CÒ A BHA SEO, THA E FOLLASEACH GUR E CEANNARD IS SAIGHDEAR A BH' ANN AGUS GUN ROBH E AIR A SHLIGHE GU COGADH.

'S e pàirt de leac uaghach a th' anns a' ghràbhaldadh seo, ceann trom a bha uair a' dùnadh corp na uaigh. Chaidh a lorg aig làrach rin canar Port an Eilein, air eilean beag aig oir locha, ann am meadhan eilein eile, Ìle, sna h-Eileanan a-Staigh. O chionn ùine, 's dòcha san naoidheamh linn deug, thog daoine a bha a' lorg ulaidh an leac agus chaidh a tilgeadh an uairsin ann an tobhta seann chaibeil.

An-diugh, 's e àite iomallach, trèigte is dubhach a th' ann am Port an Eilein. Ach anns a' cheathramh is sa chòigeamh linntean deug b' e meadhan beothail na rioghachd aig an robh smachd air taobh siar na h-Alba – Tighearnas nan Eilean. Bha Talia Mòr an Tighearna air an eilean san loch aig aon àm, togalach mìorbaileach de chlach is fiodh. Bhiodh luchd-cinnidh bho Rubha Robhanais gu Muile Chinn Tire agus bho taobh thall a' chuain ann an Èirinn a' tighinn an seo airson ùmhachd a dhèanamh dhan Tighearna is airson aoigheachd iomraiteach Port an Eilein a mhealainn – a bhíadh, a chuirmean, òl is a cheòl. B' e comann gaisgeil a bha seo, air a thighean a-nuas bho aonadh eadar na Lochlannaich is na Gàidheil, agus aig a làn neirt, bha feachd de faisg air 10,000 fear aige agus còrr air 100 soitheach. Bha meas is eagal air rioghrean na Galldachd bhon stèidh chumhachdach seo air iomall na h-Alba: air aon làimh bha e na charaid chomharrachte; ach air an làimh eile dh'fhaodadh e a bhith na nàmhaid chunnartach.

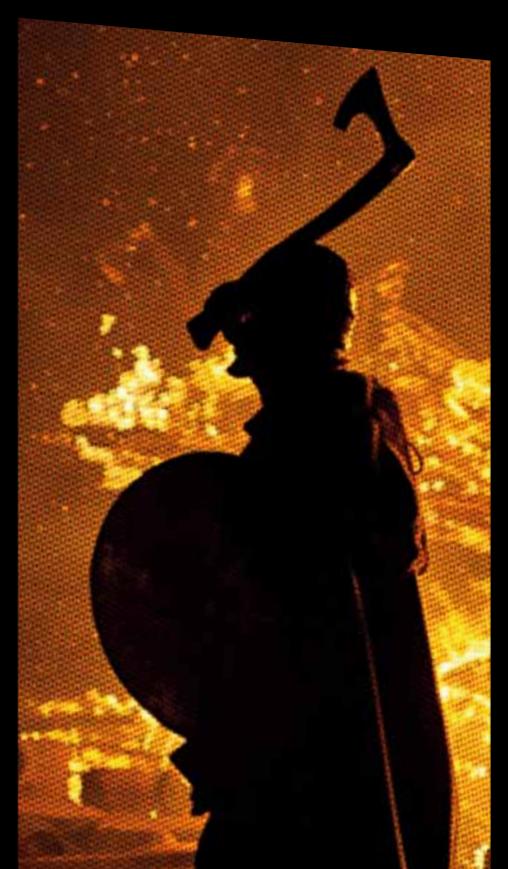
Aig deireadh na còigeamh linne deug, chaidh an Tighearnas a thoirt às a chèile le cogadh siobhalta. Bha Iain Dòmhnullach agus a mhac diolain, Aonghas Òg, a' sabaid ann am batal geur fulteach airson smachd Fhaighinn is aig a' cheann thall b' e aonadh nan Eilean a chaill a-mach. Cha shòrainicheadh na sgàraidhean a chruthaich an t-stòri gu bràth, agus às aonais ceannard ceart sgaoil na cinnidhean bho chèile. Ann am beagan is bliadhna bha an rioghachd air a dhol às an t-sealladh.

CEIST:

DÈ AN
DLEASDANAS A
BH' AIG ALBA
SAN T-SAOGHAL...

AGUS CIAMAR
A THA E AIR
ATHARRACHADH
TRO THÌM?...

Ach cha robh a dhòigh-beatha air falbh idir. B' e saighdearan proifeiseanta, bhon òige is an togail, a bh' ann am fir Tighearnas nan Eilean. Lean an clù a bh' aca mar fheadh chòmhraigeach, agus bha fèill mhòr fhathast air an sgilean. Chanar buannachan riutha ann an Gàidhlig – saighdearan sanntach a bha a' taighean an seirbheisean dhan Fheadhainn a b' fheàrr a phàigheadh. B' e Dòmhnull MacGhillEasbaig aon dhiubh sin. Chaidh gabhalas Fearann Port an Eilein a bhuleachadh air leis a' chrùn is bha e a' sìreadh fhortan le bhith a' sabaid ann an cogaidhean na h-Éireann. Agus nuair a bhàsaich e, uaireigin mu mheadhan na siathamh linne deug, chaidh a chomharrachadh air slighe thraidseanta Taobh Siar na Gàidhealtachd – le leac uaghach ghràbhaileach chloiche ga shealltann a' ceangal le claidheimh is a chriosa air, ag ullachadh airson batal. 'S i uaign MhicGhillEasbaig a tha arceòlaichean a' smaoineachadh a lorg iad, sgaoilte am measg tobhtaichean an Tighearnais air eilean fàs Port an Eilein. Ghabh an saighdearan sanntach àite coisrigte a shinnsearan ainmeil mar àit-adhlacaidh – 's dòcha mar moladh dhaibh, 's dòcha mar dhùbhlach.

Airson üine b' iad Buannachain mar MacGhillEasbaig an às-mhalairt a b' fheàrr a bh' aig Alba. Nam bàtaichean-fada sònraichte a bha a' dol gu cuan – rin canar bìrlinnean – dhèanadh iad astar mòr tarsainn air Cuan

Éirinn agus eadhon nas fhaide air falbh gu mòr-thràth na h-Eòrpa, a' buileachadh fòirneart shònraichte chòmhraigeach air armaitean cùin. Cha b' e càil na bu lugha na cunnraighean ann an ealain cogaidh a bh' anns na fir sin. Tagh àm cogaidh sam bith sna meadhan aoisean is faodaidh tu a bhith ciunteach gun robh saighdearan Albannach a' gabhail pàirt ann. Chog iad ann an tìrean cùin airson adhbharan neo-aithnichte, cho fad 's a bha airgead ri Fhaighinn.

Tha arceòlaichean a-nise a' feuchainn ris an t-slige amhasgach seo a leantainn thairis air an Roinn Eòrpa – gus lorg a-mach dè direach cho fada 's a shiuhail na 'feachdan tartain' sin nan obair. Tha Fianais ùr a' sior nochdadh. Ann an 2001, thug luchd-obrach a bha a' leudachadh slighe bhaidhsagalan fo Chaisteal Uppala san t-Suain am follais mòr-uaigh le cuirp mu 60 fear innte. Tha dearbhadh aoise qualain nan corp agus sgrùdadh air clàradhean eachdraidheil a-nise air an tùs a chur air ais gu 1520, is eadhon gu latha sònraichte – 6 Giblean. D'haoine na Càisge.

Nuir a thòisich an t-aonadh a bh' ann bho chionn dà cheud bliadhna, eadar an t-Suain, an Danmhairg is Nirribhidh a' tuiteam às a chèile thàinig Lochlann gu bhith mar ionad cogaidh ubhasach. Air a' mhadaim ud sa Giblean, chaidh arm Suaineach de luchd-tuatha tarsainn air abhainn reòthte Fyris

agus mhèarrs iad ann an sneachd trom airson ionnsaigh a thoirt air feachdan Righ Kristian II às an Danmhairg, a bha ann am baile Uppsala. Ged a bha iad a' sabaid air taobh nan Danmhairgeach b' e buannachain a bh' anns a' chuid mhòr de na saighdearan a bha a' dion a' bhaile; saighdearan Fastaichte Albannach. Agus 's iongantach mur e an cuirp a bha adhlacaichte fo sgàil a' chaiseil, fo leathad feurach cas a bhios oileanaich an oilthighe a-nise a' cleachdadh airson cuirmean-cnuic is blianadh sa ghrèin. Tha sgrùdadh sònraichte de na cràmhan a' sealntainn gun robh na fir eadar 25 is 34 a dh'aois. A thuilleadh air na leòinteann marbhatach, a thàinig bho bhulean mun cheann, bha Fianais ann de sheann dhochannan is bhristidhean. Ged a bha iad ann an deagh staid chorporach, 's iongantach mur an robh leòinteann cogaidh beatha ghaisgich air na fir. Agus choinnich na mic Innse Gallach sin agus sinnsearan an Tighearnais rim bàs mu dheireadh fada air falbh bhon dachaighean eileanach, a' sabaid ann an tir cùin airson crùn cùin.

Air feadh na Roinn Eòrpa sna meadhan aoisean, nam biodh dulgheadas aig rìghrean is riaghladirean, is gun duine ann a chuidicheadh iad, dh'fhostadh iad na buannachan.

AN-DIUGH LINNTLEAN AN DÈIDH SIN, THATHAS FHATHAST A' SIREADH SAIGHDEARAN FORTAIN NA H-ALBA.

TIR NAM MILLEAN SGEULACHD

TAGH RUDEIGIN, TAGH TOGALACH, TAGH CRUTH-TÌRE, TAGH MÌR CHNÀIMH, BOGSA FIODHA NO LEAC CLOICHE, TAGH CAIBEAL TRÈIGTE FAD AIR FALBH AIR EILEAN IOMALLACH, TAGH ADHARC UMHA, CISTE IARAINN, SOITHEACH-TASGAIDH AIRGID NO CRÙN ÒIR, TAGH LOIDHNE GAINMHICH SAN TALAMH NO STARR-FHIACAIL MHÒR AIR A THOIRT À SAOGHAL BÀTHTE, TAGH TEAMPALL FO-THALAIMH, CLACH ALTAIREACH ÀIBHEISEACH NO AGHAIDH DE DHIA DÌOCHUIMHNICHTE.

Tagh aon sam bith dhiubh, agus innsidh arceòlas an sgeulachd dhut.

Gach latha tha luchd-rannsachaidh a' sgriobhadh, agus ag ath-sgrìobhadh eachdraidh na h-Alba. Co-dhiù an ann air làraichean-cladhaich gaothach no ann an obair-lannan àrd-theicnigeach, tha iad ag obair aig an tìre tuairsgeulach as àirdre. Faodaidh tobhtaichean, fuidheallan is buill-acfhainn a bhith miltean bhliadhnaichean a dh'aois ach tha na sgeulachdan a th' aca ùr-nodha.

'S e ScARF an t-àite far am faod sgeulachdan na h-Alba a thiginn còmhla. Gheibh arceòlaichean ag obair ann an raointean is amannan tur eadar-dhealaichte air na lorgas iad a roinn, agus am piosan fhèin a chur ri na mìrean-measgaichte. Bho bhith a' sganadh cruth-tìre le leusair bho plèana, gu bhith a' dearbhadh DNA air claireann briste, tha a h-uile pios rannsachaidh a' cur ris an dealbh.

Ach chan e direach sgeulachdan a tha eòlaichean ag aithris dha eòlaichean a tha seo idir. Tha ScARF a' Feuchainn ri

obrachadh còmhla ris an luchd-amais as mothà, a' cruthachadh goireas a dh'fhaodas gach neach a rannsachadh is a mhealainn. Seo a' chiad àite airson Fiosrachadh Fhaighinn mu eachdraidh na h-Alba — an t-àite gun tig oileanaich, sgriobhadairean, luchd-naidheachd is luchd-aithriseachd airson na cunnatasan as ùire fhaighinn mu arceòlas na dùthcha. Seo cuideachd an t-àite airson ceangal a dhèanamh ri sgiobaidean rannsachaidh, airson na beàrnan a sìonadh eadar eachdraidh agus na daoine a tha a' rannsachadh, a' foillseachadh is a' clàradh an-dràsta fhèin.

Tha sgeulachd na h-Alba ag atharrachadh gu luath, agus tha toraidhean is fuasglaidhean a' nochdadh fad na tide. Gheibh ScARF air do thoirt tron eachdraidh chaochlaidich seo, bho comharran mu na sinnearan as tràithe againn suas gun latha an-diugh.

'S E TÌR LE MILLEAN SGEULACHD A TH' ANN AN ALBA, 'S E SCARF AN STIÙIREADH AGAD GU GACH AON DHIUBH,

FRÈAM RANNSACHAIDH ARCEÒLAS NA H-ALBA

WWW.SCOTTISHHERITAGEHUB.COM

THA NA SGEULACHDAN A LEUGH THU AIR A BHITH AIR AN INNSE LE SCARF.

'S e pròiseact co-obrachail leantainneach a th' ann an ScARF a tha a' riochdachadh oidhirpean eòlaichean ann an raointean bho arceòlas is eachdraidh gu na saidheansan nàdara is eòlas-aimsire. 'S e lèrach-lìn ScARF —

WWW.SCOTTISHHERITAGEHUB.COM

— sùim a' cho-eòlais seo. Bhon seo gheibh thu cunntas air an rannsachadh arceòlasach as ùire ann an Alba, bho ro-eachdraidh suas gun latha an-diugh. Tha an rannsachadh a th' air a thighean còmhla gus ScARF a chruthachadh a' feumachadh taic leantainneach. Faodaidh neach sam bith a tha a' leughadh an leabhrain seo cuideachadh — bho proifeseantaich eòlach gu feadhainn nach do smaoinich roimhe mu arceòlas.

Airson nan eòlaichean leanaidh ScARF a' fàs is a' soirbheachadh tro thabhartasan cunbalach. Cuidichidh ScARF le bhith a' soillseachadh roinnean neo-rannsaichte ann an eachdraidh na h-Alba, ach tha e an urra ris a' choimhlearsachd rannsachaidh airson cumail a rannsachadh, a sgrùdadh is a' toirt fiosrachadh air ais mu na thathas a' lorg. Nochdaidh sgeulachdan ùra agus thèid mòran den t-seann fheadhainn ath-sgrùobhadh. Le bhith a' toirt cothrom dha aon neach-rannsachaidh bruidhinn ri neach-rannsachaidh eile, nì ScARF cinnteach nach tèid cothrom sam bith airson eòlas adhartachadh a chall.

Dhan dealasaiche, faodaidh ScARF a bhith na dhoras gu nithean a lorg, a' chìad cheum ann a bhith a' dol an sàs ann a bhith a' lorg eachdraidh is cultar na h-Alba.

WWW.ARCHAEOLOGYSOTLAND.ORG.UK

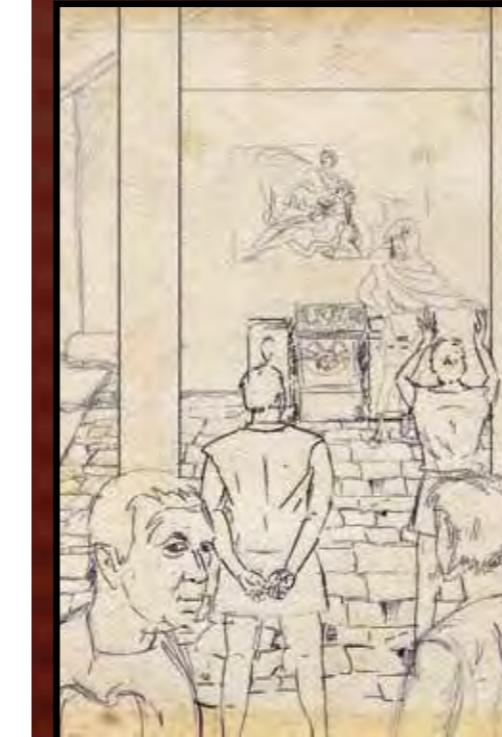
tha liosta de bhuidhnean ionadail is roinneil anns am faodar a dhol an sàs, a thuilleadh air fiosrachadh mu thaighean-tasgaidh ionadail agus seirbhisean arceòlais üghdarrasan ionadail.

Bheir Cammore, stòr-dàta rannsachail *Coimisean Rioghail Carraighean-cuimhne Àrsaidh is Eachdraidheil na h-Alba (RCAHMS)* —

WWW.RCAHMS.GOV.UK

— cothrom dha neach sam bith rannsachadh a dhèanamh is lomhaighean is fiosrachadh a chur a-steach air ceudan mhìltean làraichean arceòlasach, ailtireachdail is grìomhasachail air feadh Alba. Tadhal air lèrach-lìn ScARF airson tuilleadh fiosrachadh is cheanglaichean Fhaighinn gu eachdraidh na h-Alba.

Tha ScARF air a stiùreadh le Comann Àrsaidheachd na h-Alba — WWW.SOCANTSOT.ORG — buidheann ballrachd charthannais neo-bhuannachdail a chaidh a stèidheachadh ann an 1780 is a cho-cheangal le Còir Rioghail ann an 1783. 'S e adhbhar na buidhne a bhith a' sgrùdadh àrsaidheachd is eachdraidh na h-Alba, gu sònraichte tro rannsachadh arceòlasach. Airson ceudan bliadhnaichean tha a' bhuidheann air fòram a lìbhrigeadh airson deasbad, còmhraighean is roinn eòlais. An-diugh bidh i a' ruith sreach chliùiteach de dhòraidean, a' foillseachadh phàipearan, aithisgean agus a Chunntasan bliadhnailean (a' chuid mhòr dhiubh an-asgaidh is rim faighinn air-loidhne) is le ballrachd bho mhìltean Luchd-caidreibh bho air feadh an t-saoghal. Tha cothrom a bhith nad Neach-caidreibh fosgalite dha neach sam bith le dioghras is ùidh ann an arceòlas is dualchas na h-Alba.

THA ScARF MAOINICHTE AN-DRÀSTA LE RIAGHALTAS NA H-ALBA TRO ALBA AOSMHOR
WWW.HISTORIC-SCOTLAND.GOV.UK

ACH CHA BHIODH SEO COMASACH ÀS AONAISS TABHARTASAN SAOR-THOILEACH CEUDAN DE DH'ARCEÒLAICHÉAN, EACHDRAICHEAN, LUCHD-SAIDHEANS IS EILE. THA CUS ANN AIRSON AINMEACHADH AN SEO ACH GHEIBHEAR LIOSTA IOMLAN AIG.

WWW.SCOTTISHHERITAGEHUB.COM/CONTENT/ACKNOWLEDGEMENTS

TEACSA LE JAMES CRAWFORD. OBAIR-EALAIN LE SHA NAZIR.
DEALBHACHADH LE KEVIN NICKS. NA CÒIRICHEAN UILE GLÈIDHTE.

Taing dha gach neach a thug ìomhaighean seachad:
Ìomhaighean coisrigte Mhòine Mhuiseig (td 18–19),
puingeann gathach (td 5), cruinneachadh Chill Rìmhinn
(td 21) agus Torrs Pony Cap (td 22–23) uile © Urrasairean
Taigh-tasgaidh Nàiseanta na h-Alba. Arceòlaiche
Fo-thalaimh (td 4) © RCAHMS (le taing dha Colin agus
Paula Mhàrtainn). Glèidhreachas Altaireach (td 4) agus
ìomhaighean ath-thogte (td 27) © Buidheann Arceòlaist
AOC (le taing dha Comhairle Lodainn an Ear).
Long-bhriseadh Fudaidh (pt 7) © Headland Archaeology.
Ìomhaigh cladh Warriston (dt 10) ©RCAHMS (le taing dha
Robert Reinhardt). Ath-thogalaichean Srughlea (td 14–
15) agus an cnàimhneach (td 9) © Ionad Corp-eòlais &
Comharrachaидh Daonna, Oilthigh Dhùn Dèagh. Cnàimhnich
(td 22) © Bent Syse of the Upplandsmuseet. Ìomhaighean
bho Up Helly Aa (td 22–23) © David Gifford Photography

Society of Antiquaries
of Scotland

National
Museums
Scotland

HISTORIC SCOTLAND
ALBA AOSMHOR

Royal
Commission on the
Ancient and
Historical
Monuments of
Scotland

SCARF

COMANN ÀRSAIDHEACHD NA H-ALBA
C/O TAIGHEAN-TASGAIDH NÀISEANTA NA H-ALBA
SRÀID CHAMBERS
DÙN ÈIDEANN EH1 1JF

FÒN: 0131 247 4138 / 4133

POST-D: SCARF@SOCANTSOT.ORG

LÀRACH-LÌN: WWW.SOCANTSOT.ORG

FACS: 0131 247 4163

